Anuarul Universitatii „Petre Andrei" din Iasi

Fascicula: Drept, Stiinte Economice, Stiinte Politice

Year-Book „Petre Andrei" University from Iasi

Fascicle: Law, Economic Science, Political Sciences

ISSN: 2248-1079

Coverd in: CEEOL, Index Copernicus, Ideas RePeC, Socionet, Econpapers

---

APPROACHES AND CONCEPTUALIZATIONS OF THE CONTEMPORARY RACISM

[Abordări şi conceptualizări ale rasismului contemporan]

Simona RODAT
Anuarul Universitatii „Petre Andrei" din Iasi, Fascicula: Drept, Stiinte Economice, Stiinte Politice, 2014, Tomul 14, Decembrie, pp. 29-46

Published by:

Lumen Publishing House

On behalf of:

„Petre Andrei" University from Iasi

Approaches and Conceptualizations of the Contemporary Racism

[Abordări şi conceptualizări ale rasismului contemporan]

Simona RODAT[1]

Abstract:

The present paper approaches the problematic of contemporary racism, which is further on a theme of major interest in human and social sciences. The focus is put on the present conceptualizations of racism in sociology and on theoretical approaches in this respect. Different meanings of 'racism' are delimited, from the narrow to extensive definitions, and the concepts of 'cultural/ differential racism' and 'institutional racism' are examined in-depth. The research questions deal with the relationship between the concepts of 'race' and 'racism', with the role of the processes of essentialization, reductionsm and absolutization in the racist thinking, as well as with the dilemma regarding the essence of the cultural racism: is it a different phenomenon, or another manifestation of the same 'biological/ classical racism'? Furthermore, aspects about a change of the racism paradigm, which emerged along with the new conceptualization of the contemporary racism, namely 'institutional racism', are brought into discussion.

Keywords:

racism; „race"; cultural racism; differential racism; institutional racism; racism without races.

1 Simona RODAT – Professor Ph.D, Adventist Theological Institute, Email Address: simona.rodat@shd-net.com

Rodat, S. (2014). Approaches and Conceptualizations of the Contemporary Racism [Abordari si conceptualizari ale rasismului contemporan]. Anuarul Universitatii „Petre Andrei" din Iasi, Fascicula: Drept, Stiinte Economice, Stiinte Politice, 2014, Tomul 14, Decembrie, pp. 29-46.

1. Introducere. Scopul şi obiectivele lucrării

În prezent termenul de „rasism" apare frecvent atât în discursul mediatic şi politic, cât şi în discursul cotidian. Problematica reprezentată de acest concept nu poate fi ignorată de abordările ştiinţifice, cu atât mai mult cu cât de-a lungul timpului au fost dezvoltate numeroase puncte de vedere teoretice – mai mult sau mai puţin ştiinţifice –, dintre care unele au fost utilizate pentru a susţine sau justifica acţiuni practice şi intervenţii politice. Spre deosebire de examinarea altor ideologii, abordarea rasismului este mai complexă, tocmai datorită faptului că termenii pe care acesta se bazează şi pe care îi invocă, în special cei de „rasă" şi „construcţia/ clasificarea raselor", sunt controversaţi şi contestabili. Pe baza unor astfel de termeni şi adesea pretins „în numele ştiinţei" au fost justificate nu numai diferite forme de discriminare, ci şi – în plus – forme extreme de segregare, expulzare sau chiar nimicire a unor grupuri de oameni. În aceste circumstanţe discursul ştiinţific ar trebui să se delimiteze de alte discursuri şi ar trebui să investigheze acest fenomen utilizând mijloacele şi procedurile ştiinţifice.

Lucrarea de faţă abordează problematica rasismului contemporan, aceasta fiind o temă care suscită în continuare un interes major în sociologie, ca şi în alte ştiinţe, precum antropologia, psihologia socială şi istoria. Accentul va fi pus cu precădere pe conceptualizarea rasismului din prezent în sociologie, pe principalele abordări teoretice în această privinţă, pe formele de rasism despre care se discută, ca şi pe cele mai importante ipoteze şi teze cu privire la acest fenomen. Vor fi tratate în profunzime mai ales conceptele de „rasism cultural" sau „rasism diferenţialist", respectiv „rasism instituţional".

Întrebările de cercetare ale acestui studiu sunt următoarele: care sunt principalele noţiuni şi concepte care se referă la fenomenul rasismului sau care sunt implicate de către acesta?; în ce raport se află conceptele de „rasism" şi „rasă"?; care sunt cele mai utilizate definiţii ale termenului de „rasism"?; care sunt aspectele esenţiale aduse în discuţie atunci când este analizat rasismul în prezent?; cum funcţionează esenţializarea, reducţionismul şi absolutizarea în gândirea rasistă?; ce este rasismul biologic, respectiv rasismul cultural sau diferenţialist – sunt ele fenomene diferite, sau sunt manifestări ale aceluiaşi fenomen?; ce este rasismul instituţional şi în ce condiţii se vorbeşte despre acesta?

Pentru a răspunde acestor întrebări a fost cercetată literatura de specialitate, pornind de la care au fost reţinute aspectele esenţiale pentru fiecare din întrebările de mai sus. În prima parte a lucrării vor fi examinate

Rodat, S. (2014). Approaches and Conceptualizations of the Contemporary Racism [Abordari si conceptualizari ale rasismului contemporan]. Anuarul Universitatii „Petre Andrei" din Iasi, Fascicula: Drept, Stiinte Economice, Stiinte Politice, 2014, Tomul 14, Decembrie, pp. 29-46.

conceptele centrale care se referă la problematica generală a rasismului. Vor fi definiţi termenii de „rasă" şi „rasism" şi va fi abordat, de asemenea, raportul dintre cele două noţiuni. În următoarea parte a lucrării va fi oferită o perspectivă de ansamblu asupra aspectelor semnificative referitoare la rasismul contemporan, accentul fiind pus pentru început pe conceptualizarea (neo)rasismului cultural. După delimitarea celor mai importante elemente ale unei definiţii a acestui fenomen, vor fi prezentate principalele procese caracteristice gândirii rasiste, precum esenţializarea, reducţionismul şi absolutizarea. În continuare va fi examinat conceptul de „rasism instituţional", după care, în ultima parte a lucrării, vor fi reţinute aspectele semnificative care reies din această cercetare conceptuală şi teoretică şi vor fi formulate concluzii, avansând, de asemenea, spre discuţie, noi elemente care încă necesită cercetări ştiinţifice.

2. Cadrul conceptual

Pentru început vor fi prezentate principalele concepte şi abordări referitoare la rasism, accentul fiind pus pe definirea noţiunilor, ca şi pe delimitarea lor şi a raporturilor dintre ele.

2.1. Termenul de „rasă"[2]

Cuvântul „rasă" îşi găseşte utilizarea în diferite discursuri. Pe de o parte, el apare în ştiinţă, în special în biologie şi genetică, în istorie şi în ştiinţele sociale, pe de altă parte funcţionează ca un element-cheie în cadrul aşa-numitului „sens comun" (sau „bun-simţ") al oamenilor, atunci când aceştia încearcă să imprime lumii sociale o structură ideologică, în cadrul căreia ei se simt mai confortabil să acţioneze (Miles, 1991: 94). La nivelul înţelesului comun termenul de „rasă" indică o subdiviziune/ clasă a speciei umane. „Rasa" ar fi o colectivitate de oameni care se diferenţiază de alte grupuri printr-o serie de caracteristici fizice. Drept criterii de diferenţiere au fost utilizate în special culoarea pielii, textura părului şi conformaţia capului, dar şi caracteristici biologice fictive, precum „puritatea sângelui". Această selecţie arbitrară a unor particularităţi biologice, utilizate drept criterii de diferenţiere, arată fără echivoc faptul că nu putem vorbi despre o divizare sau clasificare naturală sau de la sine înţeleasă a populaţiei umane (aşa cum ar vrea să sugereze discursurile

2 Din motive legate de controversele cu privire la acceptarea şi utilizarea ştiinţifică a termenului de „rasă", motive schiţate şi în această lucrare, am optat, asemenea altor autori, pentru folosirea lui între ghilimele.

Rodat, S. (2014). Approaches and Conceptualizations of the Contemporary Racism [Abordari si conceptualizari ale rasismului contemporan]. Anuarul Universitatii „Petre Andrei" din Iasi, Fascicula: Drept, Stiinte Economice, Stiinte Politice, 2014, Tomul 14, Decembrie, pp. 29-46.

rasiste), ci despre o atribuire istorică şi culturală de sensuri pentru ansamblul variaţiilor speciei umane (ibid.: 96).

Ca urmare a caracterului arbitrar al elaborării clasificărilor rasiale, utilizarea noţiunii de „rasă" este contestabilă şi puternic disputată. Controversele ţin atât de numărul de „rase", cât şi de criteriile întrebuinţate (Policar, 2005). Chiar şi atunci când, în prezent, pentru clasificarea oamenilor în „rase" se face apel preponderent nu la diferenţele fenotipice, ci la variaţiile genetice, nu există nici o justificare ştiinţifică incontestabilă pentru determinarea unor clasificări sau ierarhii ale populaţiei. Construirea tipurilor care se presupune că ar ordona diversitatea genetică este contestabilă prin însuşi faptul că, din punct de vedere genetic, cu excepţia gemenilor homozigoţi, fiecare fiinţă umană este unică, ceea ce ar însemna că fiecare om ar constitui el însuşi o „rasă" (ibid.: 545). Din punctul de vedere al unor caracteristici de diferenţiere de provenienţă genotipică sau fenotipică, nu există „rase" din perspectivă biologică şi genetică (Miles, 1991: 94).

Originea oamenilor şi a „raselor" umane a suscitat dintotdeauna interesul şi atenţia istoricilor, antropologilor şi sociologilor. În ştiinţele sociale termenul de „rasă" a fost folosit mai ales în conexiune cu ideile de „legături rasiale", „clasificări rasiale" şi „ierarhii rasiale". În afara diferenţelor biologice, în special cele determinate de culoarea pielii, au fost folosite şi alte criterii – precum originea, apartenenţa la o clasă socială (nobili versus „plebe"), religia, limba ş.a. – pentru a justifica nu numai diferenţierea, ci şi superioritatea sau inferioritatea „raselor". Marea diversitate a înţelesurilor acordate „rasei" în funcţie de structurile sociale indică esenţa subiectivă a termenului de „rasă". De aceea acest concept ar trebui examinat ca un construct social, sau, în termenii lui C. Guillaumin (1981: 65), ca „o categorie de excludere şi de anihilare".

Începând cu secolul al XVIII-lea au fost elaborate diferite teorii cu privire la ierarhizarea indivizilor şi a „raselor" umane, printre care teoriile despre conflictele dintre „rase", darwinismul social, teoriile despre opoziţia dintre „arieni" şi „semiţi", eugenia şi teoriile despre „igiena raselor" etc. (Koller, 2009), teorii care au fost întrebuinţate în discursurile ideologice şi politice pentru a justifica discriminarea, exploatarea, persecuţia şi chiar genocidul anumitor grupuri de oameni. Colonialismul puterilor europene, sistemul sclavagist în SUA sau uciderea în masă a evreilor de către regimul nazist şi-au găsit susţinerea în astfel de teorii. Pe lângă ambiguitatea termenului şi caracterul arbitrar la clasificărilor, conexiunea cu genocidele celui de-al doilea război mondial a contribuit

Rodat, S. (2014). Approaches and Conceptualizations of the Contemporary Racism [Abordari si conceptualizari ale rasismului contemporan]. Anuarul Universitatii „Petre Andrei" din Iasi, Fascicula: Drept, Stiinte Economice, Stiinte Politice, 2014, Tomul 14, Decembrie, pp. 29-46.

decisiv la compromiterea termenului de „rasă". De aceea, în afara referinţelor istorice, el s-a bucurat de puţină acceptare în discursul ştiinţific din ultima jumătate de secol.

Totuşi, s-a constatat că practicile discriminatorii se pot lipsi de categorisirile biologice (fapt demonstrat de existenţa unui aşa-numit „rasism fără rase") şi pot acţiona doar pe baze simbolice. Tocmai realitatea simbolică şi socială a „rasei" face ca această concepţie fictivă să fie cu atât mai redutabilă (Policar, 2005: 548).

2.2. Raportul dintre conceptele de „rasă" şi „rasism"

În timp ce originea cuvântului „rasă" este încă disputată, apariţia sa poate fi localizată în secolul al XIII-lea în limbile romanice, având înţelesul de „apartenenţă familială" (Koller, 2009: 9). Totuşi el a început să implice elemente rasiste odată cu sfârşitul secolului al XV-lea, indicând încă de atunci fenomene de excludere (în Spania evreii au fost desemnaţi în 1492 drept „rasă", pentru a stabili o delimitare faţă de aceştia în ce priveşte originea şi religia; în Franţa nobilimea al cărei titlul nobiliar era deţinut ereditar se referea la ea însăşi în secolul al XVI-lea cu termenul de „rasă", cu scopul de a se delimita de cei care achiziţionau titluri nobiliare şi care se aflau în plină ascensiune – ibid.). De aceea „rasa" şi gândirea rasistă s-au aflat încă de la început în conexiune. Deşi clasificările raselor umane au fost elaborate abia mai târziu (începând cu secolul al XVIII-lea), elemente de rasism au apărut în Europa încă de la începutul modernităţii (Taguieff, 2005c: 553). Iniţial o invenţie a vestului european, rasismul s-a generalizat sub formă ideologică şi printr-o multitudine de practici socio-politice, prin intermediul imperialismului colonial, al sistemului sclavagist şi al naţionalismului xenofob (ibid.). Astfel, se poate spune că ideea de „rasă", ca şi un „imaginar protorasist", au precedat rasismul. Referinţa la „sânge" a fost, în sens clasificator, anterioară celei de „rasă" (Todorov, 1989). Acest imaginar protorasist, care s-a ivit ca urmare a obsesiei referitoare la „amestec" şi la „puritatea descendenţei", şi-a făcut apariţia cu mult înaintea elaborării unor criterii şi scale de clasificare, care, în numele ştiinţei şi al ideii de progres, au permis ierarhizarea, după un model standardizat şi simplist, a raselor umane delimitate (de sus în jos: „rasa" albă, galbenă şi neagră) (Banton, 1987).

Rodat, S. (2014). Approaches and Conceptualizations of the Contemporary Racism [Abordari si conceptualizari ale rasismului contemporan]. Anuarul Universitatii „Petre Andrei" din Iasi, Fascicula: Drept, Stiinte Economice, Stiinte Politice, 2014, Tomul 14, Decembrie, pp. 29-46.

2.3. Definiţii ale rasismului – de la un sens restrâns la definiţii extinse

Conceptul de „rasism" reprezintă unul dintre cele mai controversate şi ambigue concepte din ştiinţele sociale (Goldberg, 1990; Wieviorka, 1995; Mac an Ghaill, 1999; Sow 2008; Koller, 2009; Fredrickson, 2011). Utilizat adesea imprecis, fără o reflecţie asupra lui şi chiar banalizat ca urmare a folosirii sale excesive (Taguieff, 2005c), rasismul generează, de asemenea, multe probleme în ceea ce priveşte definirea sa ştiinţifică. Deoarece este destul de greu să se ajungă la un consens cu privire la o definiţie a rasismului, o abordare potrivită ar fi probabil aceea ca fiecare ştiinţă care se referă sau face apel la acest termen să îi confere un conţinut conceptual (Taguieff, 2005c: 549).

În acest sens, R. Miles (1982; 1991) sugerează, de exemplu, că numeroasele înţelesuri şi utilizări ale rasismului ar trebui să fie limitate din punct de vedere ştiinţific din motive analitice, astfel încât el să se refere doar la un fenomen ideologic. Miles argumentează acest punct de vedere prin faptul că „valoarea analitică a unui concept este determinată de utilitatea sa pentru descrierea şi explicarea proceselor sociale" (Miles, 1991: 103). Rasismul face referiri la practici şi procese de excludere, însă aceasta este, conform lui Miles, o supra-extindere a sferei acestui concept, care, „pe de o parte, nu are suficientă selectivitate, iar pe de altă parte complică raporturile de determinare" (ibid.). De aceea, pentru a ajunge la o precizie analitică, rasismul ar trebui înţeles ca un fenomen reprezentaţional, cu alte cuvinte el ar trebui definit nu prin funcţia sau funcţiile sale, ci prin conţinutul său ideologic. După Miles acest conţinut ideologic constă, pe de o parte, într-un proces de construire a raselor, ceea ce înseamnă că una sau mai multe caracteristici biologice sunt utilizate drept criterii pentru descrierea unei colectivităţi de oameni, iar aceste caracteristici sunt considerate naturale, de la sine înţelese şi imposibil de schimbat. De asemenea, aceste caracteristici sunt considerate a face diferenţa inerentă dintre această colectivitate de oameni şi alte grupuri (ibid.: 105). Pe de altă parte, tuturor oamenilor care aparţin acestei colectivităţi le sunt atribuite în plus alte caracteristici, atât biologice, cât şi culturale, negativ evaluate, ceea ce înseamnă că „prezenţa unei astfel de colectivităţi apare ca fiind puternic problematică: ea este prezentată ideologic ca o ameninţare" (ibid.: 106).

Aceasta este o definiţie în sens restrâns a rasismului, în care observăm că Miles sugerează că rasismul se referă doar la o ideologie, criteriul iniţial de diferenţiere ideologică fiind una sau mai multe

Rodat, S. (2014). Approaches and Conceptualizations of the Contemporary Racism [Abordari si conceptualizari ale rasismului contemporan]. Anuarul Universitatii „Petre Andrei" din Iasi, Fascicula: Drept, Stiinte Economice, Stiinte Politice, 2014, Tomul 14, Decembrie, pp. 29-46.

caracteristici biologice. Într-un astfel de înţeles ar fi excluse, totuşi, din sfera rasismului nu numai rasismul instituţional (adică practicile şi procesele de excludere), ci şi rasismul cultural (care se referă la cazurile în care diferite caracteristici culturale sunt utilizate cu funcţia de criterii în procesul de construire a „raselor"). Aceste concepte vor fi examinate în continuare în această lucrare.

De asemenea, C. Lévi-Strauss (1983; 1988) are o viziune restrânsă asupra rasismului, şi el conferindu-i acestuia un înţeles „clasic". Acest autor pleacă de la premisa că rasismul este o doctrină precisă, care poate fi rezumată în patru puncte (Lévi-Strauss, 1988: 208): în primul rând, este construită o corelaţie între genotip (bagajul/ patrimoniul genetic) şi abilităţile/ aptitudinile intelectuale, respectiv dispoziţiile morale ale indivizilor; în al doilea rând, se presupune că această constituţie ereditară, de care depind capacităţile intelectuale şi dispoziţiile morale, este comună tuturor membrilor anumitor grupuri de oameni; în al treilea rând, aceste grupuri, denumite „rase", pot fi ierarhizate în funcţie de calitatea moştenirii lor genetice; în al patrulea rând, aceste diferenţe îndreptăţesc „rasele" pretins „superioare" să domine, să stăpânească, să comande, să exploateze şi chiar să nimicească celelalte „rase".

Spre deosebire de perspectiva lui Miles, această definiţie ia în considerare nu numai o componentă teoretică, ci şi una practică a rasismului, deoarece ea include şi acţiuni şi comportamente. Totuşi, dacă ne raportăm la un astfel de înţeles al rasismului, s-ar putea afirma (Taguieff, 2005c: 558) că în prezent nu există rasism, cel puţin nu ca un fenomen semnificativ din punct de vedere social şi politic.

În aceeaşi direcţie, însă având o sferă de cuprindere mai extinsă, G.M. Fredrickson (2011) adoptă poziţia conform căreia rasismul are două componente: diferenţă şi putere. În primul rând, rasismul corespunde unei delimitări a presupusului „propriu grup" de oameni de toţi „alţii". În această privinţă „ei" se diferenţiază permanent de „noi", iar peste aceste diferenţe nu se poate trece (Fredrickson, 2011: 19). Cum diferenţierea este întotdeauna în avantajul lui „noi", acest sentiment de diferenţiere oferă un motiv, respectiv o justificare pentru tratarea „altora", văzuţi drept „inferiori nouă", cu injustețe sau chiar cu cruzime.

> *„Spectrul consecinţelor posibile ale acestei interacţiuni între atitudine şi acţiune se întinde de la discriminarea neoficială, însă general valabilă ca practică socială, până la genocid; între aceste forme extreme se situează segregarea rasială sancţionată la nivel politic, subjugarea colonială,*

Rodat, S. (2014). Approaches and Conceptualizations of the Contemporary Racism [Abordari si conceptualizari ale rasismului contemporan]. Anuarul Universitatii „Petre Andrei" din Iasi, Fascicula: Drept, Stiinte Economice, Stiinte Politice, 2014, Tomul 14, Decembrie, pp. 29-46.

excluderea, expulzarea (sau «purificarea etnică»), sclavia" (Fredrickson, 2011: 19-20).

Se poate recunoaşte în această perspectivă asupra rasismului o definiţie mult mai cuprinzătoare, deoarece Fredrickson nu mai vorbeşte (doar) despre rolul caracteristicilor biologice sau genetice ca şi criterii de diferenţiere. Prin urmare această definiţie este mai puţin precisă, dar ea conferă termenului de rasism o mai largă arie de cuprindere, ea luând în considerare şi trăsăturile sau particularităţile culturale (etnice, religioase) ca puncte de delimitare. De asemenea, autorul subliniază elementul „putere" implicat de rasism: acest fenomen apare acolo unde un grup de oameni deţine şi utilizează puterea asupra altor grupuri. Este vorba, aşadar, despre dominare şi subordonare, despre „rasişti" şi victimele lor (ibid.: 20). Nu în ultimul rând se poate constata că, în această perspectivă, este accentuată „funcţia" rasismului (în sensul lui Miles), cu alte cuvinte ce acţiuni sunt întreprinse în numele căror atitudini rasiste (în abordarea lui Miles, mai sus menţionată, denotate drept „conţinut ideologic").

În alte concepţii asupra rasismului sfera de cuprindere a acestuia este şi mai mult extinsă. Termenul este utilizat uneori fără precizarea unui cadru analitic, în special în discursul cotidian, mediatic şi politic. De aceea, rasismul pare să fi devenit astăzi „un paspartu, în care aparent sunt subsumate toate formele de dezavantajare a «altora»" (Priester, 1997: 13). Extinsa utilizare a termenului de „rasism" face din acesta un „sinonim aproximativ pentru excludere, respingere, discriminare, ostilitate, ură, intoleranţă, fobie sau dispreţ" (Taguieff, 2005c: 555). În limba franceză sunt utilizaţi termeni precum „rasism împotriva tinerilor", respectiv „rasism împotriva bătrânilor", „rasism împotriva femeilor", „rasism împotriva homosexualilor", „rasism împotriva oamenilor graşi" sau chiar „rasism împotriva francezilor" (ibid.). În contextul unei astfel de utilizări excesive şi imprecise a conceptului, nu doar abordările ştiinţifice pertinente, ci şi, la un nivel concret, practic, dezvoltarea unor strategii antirasiste acurate devin mult mai greu de realizat sau chiar puţin posibile.

3. Dezbateri cu privire la rasismul cultural

În această parte a lucrării va fi abordat termenul de „rasism cultural" sau „diferenţialist" şi vor fi făcute referiri la modul de funcţionare a esenţializării, absolutizării şi reducţionismului în gândirea rasistă.

Rodat, S. (2014). Approaches and Conceptualizations of the Contemporary Racism [Abordari si conceptualizari ale rasismului contemporan]. Anuarul Universitatii „Petre Andrei" din Iasi, Fascicula: Drept, Stiinte Economice, Stiinte Politice, 2014, Tomul 14, Decembrie, pp. 29-46.

3.1. De la inegalităţile biologice la diferenţele culturale. Către o definiţie a rasismului cultural/ diferenţialist

Rasismul „clasic", în centrul căruia se afla ideea de inegalităţi biologice, a fost caracterizat de sprijinul de care s-a bucurat din partea statului şi a legilor, exemple marcante în acest sens fiind regimul nazist din Germania, legile privind segregarea rasială din statele sudice ale SUA, în vigoare până în anii '60 ai secolului XX, ca şi regimul de apartheid din Africa de Sud. Şi totuşi, aşa cum observă şi Fredrickson (2011: 13), rasismul nu aparţine trecutului, pentru că el nu necesită nici sprijinul statului şi al legilor, nici o ideologie a diferenţelor şi inegalităţilor biologice. Forme de respingere şi discriminare a oamenilor apar sau chiar înfloresc inclusiv în societăţi în care se presupune că nu ar exista rasism (ibid.). Este vorba despre atitudini şi comportamente de respingere care nu recurg neapărat la biologie pentru a fundamenta „inferioritatea" anumitor grupuri de oameni. În schimb, pentru a discrimina, segrega sau expulza, este absolutizată originea etno-culturală (Taguieff, 2005b: 499). Aceste atitudini şi comportamente sunt denumite prin termenul de „rasism cultural".

Această formă de rasism a apărut în special în conexiune cu „problema" imigranţilor (ibid.), cu alte cuvinte ca referire la „presupuse diferenţe culturale adânc înrădăcinate" (Fredrickson, 2011: 13), la care se apelează pentru a justifica resentimentele faţă de aceştia şi discriminarea lor. Ceea ce se reproşează anumitor categorii de imigranţi este faptul că ei nu ar fi „asimilabili" din punct de vedere cultural, ceea ce ar însemna că ei constituie un pericol de dezordine pentru societate şi pentru grupul naţional (Taguieff, 2005b: 500). În analiza sa asupra formelor actuale de rasism, Taguieff (2005b) foloseşte termenul de „neorasism", mai exact „neorasism diferenţialist/ cultural", pentru a nominaliza acest fenomen global şi această configuraţie ideologică emergentă. Taguieff vede în „rasismul anti-imigranţi" doar o ilustrare printre altele a neorasismului.

Numeroasele situaţii care presupun discriminarea, segregarea sau expulzarea oamenilor arată că rasismul se poate constitui pornind şi de la alte temelii decât cele biologice. În special se face apel la diferenţele culturale şi la identităţile etnice sau etno-culturale, grupurile de oameni fiind esenţializate, iar diferenţele absolutizate (ibid.: 500), tratate ca „înnăscute, de neînlăturat şi de neschimbat" (Fredrickson, 2011: 15). De asemenea, rasismul cultural presupune că ansamblurile etnice, culturale sau civilizaţionale ar fi reciproc antagoniste (Taguieff, 2005b: 500), cu alte cuvinte particularităţile culturale ale imigranţilor ar fi incompatibile cu cultura dominantă a societăţii în care aceştia vin.

Rodat, S. (2014). Approaches and Conceptualizations of the Contemporary Racism [Abordari si conceptualizari ale rasismului contemporan]. Anuarul Universitatii „Petre Andrei" din Iasi, Fascicula: Drept, Stiinte Economice, Stiinte Politice, 2014, Tomul 14, Decembrie, pp. 29-46.

Aşadar, este vorba despre o „heterofobie" culturală sau etnică (ibid.), internă şi selectivă, şi care nu funcţionează nici pe baza ideii de „rasă", nici pe baza accentuării unor inegalităţi, ci pe baza esenţializării şi absolutizării diferenţelor dintre grupurile umane. Ca şi în rasismul biologic, şi în (neo)rasismul cultural sau diferenţialist apare spaima de amestec, deoarece se presupune că acest amestec ar fi „distructiv pentru identitatea pură sau curată a grupului de apartenenţă" (ibid.: 501). Această atitudine, denumită de Taguieff „mixofobă", implică dorinţa de a lua distanţă faţă de toţi cei care sunt diferiţi şi de a-i îndepărta pe toţi cei care se presupune că ar ameninţa grupul dominant. Această dorinţă de separare poate deveni extremă (ibid.), luând – ca şi în cazul rasismului biologic – forme precum segregarea strictă, expulzarea totală sau chiar distrugerea.

Deşi (neo)rasismul cultural nu accentuează inegalităţile, ci diferenţele, el nu este străin de construirea unei ierarhii a grupurilor de oameni. Devine de la sine înţeleasă presupoziţia după care cultura naţională, universal acceptată şi dominantă în societate, ar fi superioară altora, şi tocmai de aceea anumite grupuri, ca urmare a culturii lor, nu se „potrivesc" societăţii, nu se pot „integra" în ea, ceea ce ar face imposibilă conlocuirea cu ele. Se poate observa că – deşi termenul „rasism" se află într-o legătura lingvistică inevitabilă cu cel de „rasă" – (neo)rasismul cultural se bazează nu pe apelul la „rase", ci pe apelul la grupuri umane esenţializate. De aceea, cu referinţă la acelaşi fenomen, este utilizată uneori şi expresia „rasism fără rase".

> *„Un element esențial al «noului rasism» este derasializarea rasei, ceea ce implică o renunțare la vechiul vocabular rasial în spațiile publice, referința explicită la rasă fiind acum codată sub forma apelului la cultură" (Mac an Ghaill, 1999: 71).*

Griese (2004: 143) subliniază, de asemenea, faptul că, în locul „rasei", termen lingvistic central atât în discursul mediatic şi politic, cât şi în cel ştiinţific din secolul al XIX-lea până în anii '80 ai secolului XX, şi-a făcut apariţia cel de „cultură" (şi cu variantele „etnie" sau „etnicitate"), aceasta jucând în prezent rolul de categorie dominantă de descriere atât în ştiinţă, cât şi în media şi politică.

După cum observă Fredrickson (2011: 232), cultura poate fi „în aşa măsură esenţializată, încât poate avea acelaşi efect determinist ca şi culoarea pielii". Totuşi, pentru a nu confunda rasismul cu etnocentrismul şi pentru a putea vorbi într-adevăr de „rasism", trebuie să existe, după Fredrickson, două elemente în plus. Pe de o parte, trebuie să existe convingerea că diferenţele dintre grupurile etnice sunt permanente şi

Rodat, S. (2014). Approaches and Conceptualizations of the Contemporary Racism [Abordari si conceptualizari ale rasismului contemporan]. Anuarul Universitatii „Petre Andrei" din Iasi, Fascicula: Drept, Stiinte Economice, Stiinte Politice, 2014, Tomul 14, Decembrie, pp. 29-46.

indelebile. Altfel – când conversia sau asimilarea reprezintă posibilităţi reale – putem vorbi despre intoleranţă culturală sau religioasă, dar nu despre rasism (ibid.: 233). Pe de altă parte, trebuie să existe o faţetă politică şi socială a ideologiei, adică o „exercitare a puterii în numele unei «rase»/ «culturi», cu tiparele de dominare şi excludere care rezultă de aici" (ibid.). După modelul lui Fredrickson (2011), termenul de „(neo)rasism cultural/ diferenţialist" poate fi utilizat atunci când un grup etnic sau o colectivitate istorică, având drept motiv şi justificare diferenţele culturale, pe care le consideră moştenite şi inşanjabile, domină alte grupuri, sau încearcă să le excludă sau elimine (ibid.: 233).

3.2. Esenţializarea, reducţionismul, absolutizarea – procese ale rasismului cultural

În toate aspectele sale sesizabile, gândirea rasistă apare ca o reprezentare paradigmatică a gândirii esenţialiste, deoarece implică, în acelaşi timp, o esenţializare somatico-biologică a diferiţilor „alţii" şi un comportament segregaţionist permanent (Guillaumin, 1972: 77-8). Esenţializarea se referă la tendinţa de a construi tipuri substanţiale („evreu", „negru", „arian" etc.), prin care diferenţele vizibile percepute sunt considerate ca semne permanente, explicite şi indubitabile pentru apartenenţa la una sau alta din categorii (Taguieff, 1988: 155). Aceasta conduce la o tranziţie de la un aspect fizic distinct la o substanţă genetică specifică şi, mai departe, la diferite capacităţi mentale (ibid.: 156; Taguieff, 1997: 65-6). Criteriile, adică diferenţele vizibile, care sunt considerate ca fiind date de la natură şi imposibil de schimbat, şi pe baza cărora sunt elaborate categorisirile şi clasificările esenţialiste, variază – ele pot fi atât fenotipice, cât şi culturale (Taguieff, 2005a: 38).

Procesul de esenţializare înseamnă, aşadar, pe de o parte, a considera ca fiind esenţială sau esenţiale doar una sau câteva trăsături ale grupului de oameni şi, corelativ, pe baza acestor trăsături, a atribui grupului respectiv alte caracteristici sau capacităţi specifice. Pe de altă parte, toţi membrii grupului sunt consideraţi a fi similari, iar grupul este văzut ca fiind omogen, diferenţele din interiorul său fiind ignorate (Mac an Ghaill, 1999: 10). Varietatea însuşirilor individuale nu este luată în considerare, iar factorii de situaţie sunt neglijaţi (Taguieff, 2005b: 510).

În construirea identităţilor umane esenţializate se apelează la caracteristici „esenţiale", presupuse a fi permanente (Mac an Ghaill, 1999: 7). Referindu-se la situaţia din SUA, E. San Juan Jr. (2002) subliniază faptul că

Rodat, S. (2014). Approaches and Conceptualizations of the Contemporary Racism [Abordari si conceptualizari ale rasismului contemporan]. Anuarul Universitatii „Petre Andrei" din Iasi, Fascicula: Drept, Stiinte Economice, Stiinte Politice, 2014, Tomul 14, Decembrie, pp. 29-46.

> *„survine o metafizică a unui esenţialism profilactic ori de câte ori se face apel, de către ideologii consacraţi sau de către intelectualii publici, la unitatea şi puterea naţiunii (…), la măreţia spirituală naţională şi la rolul secular de lider al lumii, ceea ce presupune, implicit, apelul la control, excludere sau eliminare a tuturor celor care nu aparţin naţiunii, a elementelor exogene şi impure, a străinilor care poartă stigmatul inferiorităţii şi exteriorităţii, stigmat definit fie prin particularităţi somatice (rasismul vulgar), fie codat sub forma însuşirilor culturale/ sociologice" (San Juan Jr., 2002: 35).*

În fapt, esenţializarea presupune un dublu proces de reducţionism: oamenii sunt reduşi la una sau câteva caracteristici (esenţiale/ permanente/ date de la natură), în timp ce grupurile umane sunt reduse la colectivităţi unitare, omogene, unidimensionale. În acest fel, de exemplu, toţi migranţii ar fi la fel şi, din cauza caracteristicilor lor culturale (similare tuturor), ar fi incompatibili cu cultura dominantă şi, prin urmare, le-ar fi imposibil să se integreze în ea. De aceea ei sunt văzuţi ca un întreg şi ca o ameninţare pentru societate. Esenţializarea poate funcţiona în unele cazuri şi într-un sens invers, când opresorii sunt esenţializaţi de către cei opresaţi: un „alb", numai pentru că este alb, este văzut ca fiind „de la natură" rasist şi, în plus, toţi albii şi numai albii ar fi rasişti (Taguieff, 2005b: 510).

Adiţional, la rasismul cultural contribuie, pe lângă esenţializare şi reducţionism, procesul de absolutizare a diferenţelor. Ca urmare a faptului că în această formă de rasism nu inegalităţile, ci diferenţele sunt accentuate, Taguieff introducea în 1988 termenul de „rasism diferenţialist" pentru a denomina fenomenul rasist contemporan. Diferenţele culturale pot fi atât perceptibile, cât şi pur şi simplu inventate, şi ele pot fi în asemenea măsură absolutizate, încât apar drept ireconciliabile. Coabitarea indivizilor care aparţin unor grupuri culturale diferite apare, într-o asemenea perspectivă, nu doar problematică, ci chiar imposibilă. (Neo)rasismul cultural implică, aşadar (Taguieff, 2005b: 501), o absolutizare a diferenţelor culturale percepute sau inventate dintre grupuri esenţializate de oameni.

4. Rasismul instituţional

Pe lângă conceptul de „rasism cultural/ diferenţialist", în dezbaterile actuale despre rasism apare recurent un alt termen, şi anume „rasismul instituţional", care se referă la o formă mai puţin vizibilă, chiar ascunsă de rasism, care ar fi inerent structurilor şi instituţiilor sociale şi care se manifestă prin practici sociale şi modele instituţionale

Rodat, S. (2014). Approaches and Conceptualizations of the Contemporary Racism [Abordari si conceptualizari ale rasismului contemporan]. Anuarul Universitatii „Petre Andrei" din Iasi, Fascicula: Drept, Stiinte Economice, Stiinte Politice, 2014, Tomul 14, Decembrie, pp. 29-46.

discriminatorii. În cele ce urmează va fi schiţată o definire a acestui concept, ca şi principalele aspecte ale criticilor cu privire la utilizarea sa analitică problematică.

Apariţia conceptului de „rasism instituţional" la sfârşitul anilor '60 a fost o reacţie critică la adresa perspectivei psihopatologice, în vogă la acea vreme, care reducea rasismul la o prejudecată iraţională. Această viziune plasa rasismul în sfera psihopatologică a indivizilor sau a unor grupuri (albe) minoritare (Taguieff, 2005b: 503). Spre deosebire de această perspectivă, viziunea instituţională vedea rasismul ca fiind integrat în structurile obiective ale spaţiului social (Weiß, 2013: 313).

Termenul de „rasism instituţional" a fost introdus de S. Carmichael şi C.V. Hamilton în 1967 în cartea lor *Black Power: The Politics of Liberation in America*. Prin acest concept, cei doi autori au vrut să indice caracterul sistematic şi structural al rasismului din societatea americană. Carmichael şi Hamilton plecau de la premisa că rasismul decurge din însăşi organizarea societăţii, el fiind înscris în normele culturale şi în instituţiile şi practicile sociale „normale" (Taguieff, 2005b: 503). După cei doi, rasismul instituţional este ascuns (*covert*), indirect şi greu de perceput la nivel social, în timp ce „rasismul individual" – termen utilizat de aceşti autori pentru a denumi actele de agresiune pe care indivizii albi le comit împotriva celor negri – este deschis, direct şi declarat (*overt*) (Carmichael; Hamilton, 1967: 4).

Această viziune, deşi puternic polemică, a dat naştere unei noi paradigme asupra rasismului: el nu mai era văzut ca un fenomen patologic şi minoritar, ci ca unul „normal" şi majoritar, integrat în funcţionarea instituţiilor şi în interacţiunile obişnuite (Taguieff, 2005b: 505). Ar fi fost vorba, aşadar, despre un rasism intrinsec, ceea ce ar însemna că societatea americană, examinată de Carmichael şi Hamilton, era intrinsec rasistă. Ca o consecinţă, eliminarea rasismului ar fi posibilă, în această viziune, numai printr-o transformare radicală a societăţii, în toate componentele sale (ibid.).

Între timp, substanţa teoretică a conceptului a fost dezvoltată şi rafinată (San Juan Jr., 2002: 44). Într-o analiză din 1982, D. Mason arăta că rasismul instituţional are o valoare analitică în trei variante (Mason, 1982, cit. de San Juan Jr., 2002: 44-5). În prima versiune, un interes ascuns al statului sau al clasei hegemonice este văzut drept cauză care se află în spatele practicilor discriminatorii (de aceea acest tip este cunoscut şi ca rasismul „conspirativ"). A doua versiune, cunoscută şi ca „structural-marxistă", nu localizează rasismul instituţional nici în scopurile, nici în

Rodat, S. (2014). Approaches and Conceptualizations of the Contemporary Racism [Abordari si conceptualizari ale rasismului contemporan]. Anuarul Universitatii „Petre Andrei" din Iasi, Fascicula: Drept, Stiinte Economice, Stiinte Politice, 2014, Tomul 14, Decembrie, pp. 29-46.

articulările grupurilor de interese şi ale agenţilor lor, ci în consecinţele politicii de stat (de exemplu, supraexploatarea forţei de muncă imigrante în Marea Britanie şi segregarea lor rasială/ rasistă în toate aspectele importante ale vieţii, precum spaţiile de locuit, locurile de muncă, educaţia etc. – San Juan Jr., 2002: 44). Cea de-a treia variantă a rasismului instituţional în viziunea lui Mason este asociată colonialismului şi se focalizează asupra condiţiilor în care grupurile de persoane care vin din fostele colonii sunt integrate sau încorporate în „societăţile-gazdă".

În ciuda acestor posibilităţi variate în care conceptul de rasism instituţional poate fi utilizat în scopuri analitice, controversele cu privire la viabilitatea sa teoretică şi metodologică sunt încă actuale (ibid.: 46). Criticii subliniază faptul că rasismul instituţional este un concept vag, care de fapt ar dilua rasismul în funcţionarea societăţii (Taguieff, 2005b: 499). El ar viza

> *„toate excluderile, segregările sau discriminările, precum şi toate dezavantajele care afectează minorităţile sau grupurile deviante, ba chiar toate formele de dominaţie şi exploatare considerate nedrepte sau ilegitime" (ibid.: 505).*

Această puternică generalizare în ceea ce priveşte conţinutul său şi conceptualizarea vagă a termenului fac din expresia „rasism instituţional" una imprecisă din punctul de vedere al utilizării ei analitice. Conform lui Taguieff (2005b: 506), pentru a salva modelul rasismului instituţional, ar fi nevoie de o redefinire a lui într-o manieră mai restrictivă. El consideră că acest termen ar trebui să se refere doar la „procesele de transformare în rutină birocratică a practicilor discriminatorii" (ibid.). Aceasta ar delimita rasismul instituţional de „rasismul simbolic", termen utilizat de Taguieff pentru a se referi la „practicile de excludere care au la bază intenţii sau convingeri rasiste" (ibid.).

5. Concluzii

Scopul acestei lucrări a fost acela de a oferi o privire de ansamblu asupra problematicii rasismului contemporan. Accentul a fost pus în special pe conceptele de „rasism (neorasism) cultural/ diferenţialist" şi „rasism instituţional". În ceea ce priveşte rasismul cultural, principala întrebare de cercetare s-a axat asupra măsurii în care această formă de rasism se diferenţiază de (proto)rasismul „clasic", biologic.

În acest sens, au fost delimitaţi termenii semnificativi care se referă la problematica rasismului în general, şi au fost prezentate principalele abordări şi conceptualizări care descriu şi explică rasismul din prezent,

Rodat, S. (2014). Approaches and Conceptualizations of the Contemporary Racism [Abordari si conceptualizari ale rasismului contemporan]. Anuarul Universitatii „Petre Andrei" din Iasi, Fascicula: Drept, Stiinte Economice, Stiinte Politice, 2014, Tomul 14, Decembrie, pp. 29-46.

atenţia fiind concentrată mai ales asupra specificităţii rasismului cultural şi a celui instituţional.

Conceptul de „rasism" este unul dintre cele mai ambigue şi controversate concepte din ştiinţele sociale. În prima parte a lucrării am arătat că fenomenul rasismului poate fi înţeles printr-un spectru larg de definiţii, de la definiţiile care îi restrâng sensul la unul reprezentaţional, ideologic, şi care se referă doar la una sau câteva caracteristici biologice utilizate drept criterii pentru descrierea şi clasificarea grupurilor de oameni şi pentru construirea „raselor", la definiţiile foarte extinse, care iau în considerare nu numai conţinutul ideologic al rasismului, ci şi atitudinile şi acţiunile care rezultă din acesta, ca şi formele şi practicile discriminatorii justificate prin el. Oricum, pentru ca analiza asupra rasismului să fie una pertinentă, trebuie să se recurgă, indiferent de definiţia la care se face apel, la un cadru conceptual clar şi coerent, astfel încât rasismul să poată fi delimitat de alte fenomene, precum etnocentrismul şi xenofobia.

Au fost discutate, de asemenea, aspecte care se referă la relaţia dintre conceptele de „rasă" şi cel de „rasism". Aşa cum am menţionat, raportul dintre „rasă" şi „rasism" este unul complex, iar o delimitare completă a celor doi termeni este greu de realizat, dat fiind că „rasa" şi gândirea rasistă s-au aflat încă de la început în conexiune.

Dacă rasismul ar fi înţeles în sensul „clasic", biologic, s-ar putea considera că în prezent rasismul nu ar fi un fenomen semnificativ la nivel social şi politic. Totuşi, s-a constatat că rasismul nu aparţine trecutului şi că „era rasismului" este departe de a fi încheiată, întrucât încă persistă şi chiar propăşesc forme de rasism care nu recurg neapărat la biologie, ci în special la „cultură". În orice caz, încă se discută şi există numeroase dezbateri teoretice cu privire la aceste forme de rasism, care esenţializează trăsăturile culturale, reduc grupurile de oameni la colectivităţi omogene, unidimensionale şi absolutizează diferenţele culturale. Principala problemă care se pune este dacă ele într-adevăr reprezintă un fenomen nou, sau sunt doar o manifestare, cu accentuări diferite, ale aceluiaşi „vechi/ clasic" fenomen al rasismului, iar în această privinţă nu s-a ajuns până în prezent la un consens.

Oricum nu se pune problema ca, la nivel ştiinţific, să nu fie recunoscută existenţa fenomenului de rasism cultural, el având de altfel forme de manifestare, practici şi efecte asemănătoare rasismului biologic, ci mai degrabă este vorba despre o dispută lingvistică, referitoare la termenul care ar trebui utilizat pentru a descrie fenomenul. În acest sens, corelaţia lingvistică dintre termenii de „rasă" şi „rasism" poate fi

Rodat, S. (2014). Approaches and Conceptualizations of the Contemporary Racism [Abordari si conceptualizari ale rasismului contemporan]. Anuarul Universitatii „Petre Andrei" din Iasi, Fascicula: Drept, Stiinte Economice, Stiinte Politice, 2014, Tomul 14, Decembrie, pp. 29-46.

derutantă, deoarece rasismul cultural nu mai face apel la „rase" pentru a-şi justifica ideologia şi practicile. Şi totuşi se pot constata asemănări incontestabile între ideologia rasismului biologic şi cea a rasismului cultural. Unii autori vorbesc despre aceeaşi ideologie, doar argumentele aduse fiind diferite. De aceea, susţin astfel de autori, ar trebui să ne ocupăm mai puţin de întrebări ontologice, de genul „există într-adevăr «rase» sau nu?", şi să ne concentrăm asupra impactului şi a consecinţelor ideologiei.

În această perspectivă, rasismul reprezintă o combinaţie de argumente ideologice, atât biologice cât şi culturale, unele din aceste argumente fiind mai mult sau mai puţin accentuate, ceea ce duce la materializări sau manifestări diferite ale fenomenului. Aşa cum am văzut, în prezent „rasa" este codată drept „cultură", iar cultura poate fi în aşa măsură esenţializată, încât poate avea aceleaşi efecte deterministe ca şi culoarea pielii sau alte criterii biologice de diferenţiere.

Adiţional conturării cadrului de dezbatere în privinţa rasismul cultural, am definit conceptul de „rasism instituţional" şi am arătat că el este esenţial în discuţiile despre rasismul contemporan, deoarece prin introducerea acestei perspective a avut loc şi o schimbare de paradigmă în ceea ce priveşte rasismul. Astfel, acesta nu mai este tratat ca un fenomen izolat, care ţine de domeniul patologic, ci ca o parte intrinsecă a structurilor societăţii, încorporat în normele culturale, în interacţiunile obişnuite şi în instituţiile şi practicile sociale considerate „normale".

În concluzie, se poate reţine faptul că dezbaterile referitoare la rasism continuă, ele suscită în continuare controverse şi dau naştere unor diferite ipoteze, teze şi perspective teoretice. Oricum, pentru a contura un cadru ştiinţific cu privire la rasismul cultural, respectiv rasismul instituţional, ca şi cu privire la alte conceptualizări ale rasismului contemporan, este nevoie de mai multe abordări teoretice şi empirice, care să răspundă unor întrebări de cercetare încă deschise. Acestea se referă, pe de o parte, la găsirea unor explicaţii şi la formularea unor puncte de vedere teoretice în ceea ce priveşte factorii care contribuie la perpetuarea gândirii rasiste şi a rasismului, având în vedere faptul că, la un nivel „obiectiv" şi dat fiind sistemul legal, rasismul nu ar trebui să mai existe. De dorit ar fi, pe de altă parte, realizarea unor cercetări care să aducă rezultate concrete, aplicabile la nivel practic, utile în special în elaborarea strategiilor şi măsurilor antirasiste.

Rodat, S. (2014). Approaches and Conceptualizations of the Contemporary Racism [Abordari si conceptualizari ale rasismului contemporan]. Anuarul Universitatii „Petre Andrei" din Iasi, Fascicula: Drept, Stiinte Economice, Stiinte Politice, 2014, Tomul 14, Decembrie, pp. 29-46.

Bibliografie

Banton, Michael. 1987. *Racial Theories*. Cambridge University Press: Cambridge, New York.

Carmichael Stokely; Charles V. Hamilton. 1967. *Black Power. The Politics of Liberation in America*. Vintage Books: New York.

Ferréol, Gilles; Guy Jucquois (coord.). 2005. *Dicţionarul alterităţii şi al relaţiilor interculturale*. Editura Polirom: Iaşi.

Fredrickson, George M. 2011. *Rassismus*. Philipp Reclam jun.: Stuttgart.

Goldberg, David Theo (ed.). 1990. *Anatomy of Racism*. University of Minnesota Press: Minneapolis.

Griese, Hartmut M. 2004. *Kritik der „Interkulturellen Pädagogik". Essays gegen Kulturalismus, Ethnisierung, Entpolitisierung und einen latenten Rassismus.* LIT Verlag (Pädagogik. Forschung und Wissenschaft; Band 1): Münster.

Guillaumin, Colette. 1972. *L'Idéologie raciste. Genèse et langage actuel*. Mouton: Paris, La Haye.

Guillaumin, Colette. 1981. '«Je sais bien mais quand même» ou les avatars de la notion de race'. În *Le Genre humain*, Nr. 1, p. 55-65.

Koller, Christian. 2009. *Rassismus*. Ferdinand Schöningh: Paderborn.

Lévi-Strauss, Claude. 1983. *Le Regard éloigné*. Plon: Paris.

Lévi-Strauss, Claude. 1988. *De près et de loin*. Odile Jacob: Paris.

Mac an Ghaill, Máirtín. 1999. *Contemporary Racisms and Ethnicities. Social and cultural transformations*. Open University Press: Buckingham, Philadelphia.

Mason, David. 1982. 'After Scarman. A Note on the Concept of «Institutional Racism»'. În *New Community*, Nr. 10, p. 38-45.

Memmi, Albert. 1972. 'Racisme'. În *Encyclopædia Universalis*. Paris, p. 915-916.

Miles, Robert. 1982. *Racism and Migrant Labour. A Critical Text*. Routledge and Kegan Paul: London.

Miles, Robert. 1991. *Rassismus. Einführung in die Geschichte und Theorie eines Begriffs*. Argument: Hamburg.

Rodat, S. (2014). Approaches and Conceptualizations of the Contemporary Racism [Abordari si conceptualizari ale rasismului contemporan]. Anuarul Universitatii „Petre Andrei" din Iasi, Fascicula: Drept, Stiinte Economice, Stiinte Politice, 2014, Tomul 14, Decembrie, pp. 29-46.

Policar, Alain. 2005. 'Rasa'. În Ferréol, Gilles; Jucquois, Guy (coord.). *Dicţionarul alterităţii şi al relaţiilor interculturale*. Editura Polirom: Iaşi, p. 545-549.

Priester, Karin. 1997. *Rassismus und kulturelle Differenz*. LIT Verlag (Politische Soziologie; *Band* 9): Münster.

San Juan Jr., E. (Epifanio). 2002. *Racism and Cultural Studies. Critiques of Multiculturalist Ideology and the Politics of Difference*. Duke University Press: Durham, London.

Solomos, John; Back, Les. 1996. *Racism and Society*. Macmillan: Basingstoke.

Sow, Noah. 2008. *Deutschland Schwarz Weiß. Der alltägliche Rassismus*. C. Bertelsmann: München.

Taguieff, Pierre-André. 1988. *La force du préjugé. Essai sur le racisme et ses doubles*. La Découverte: Paris.

Taguieff, Pierre-André. 1997. *Le Racisme*. Flammarion: Paris.

Taguieff, Pierre-André. 2005a. 'Antirasism'. În Ferréol, Gilles; Jucquois, Guy (coord.). *Dicţionarul alterităţii şi al relaţiilor interculturale*. Editura Polirom: Iaşi, p. 30-43.

Taguieff, Pierre-André. 2005b. 'Neorasism'. În Ferréol, Gilles; Jucquois, Guy (coord.). *Dicţionarul alterităţii şi al relaţiilor interculturale*. Editura Polirom: Iaşi, p. 498-514.

Taguieff, Pierre-André. 2005c. 'Rasism'. În Ferréol, Gilles; Jucquois, Guy (coord.). *Dicţionarul alterităţii şi al relaţiilor interculturale*. Editura Polirom: Iaşi, p. 549-568.

Todorov, Tzvetan. 1989. *Nous et les autres. La réflexion française sur la diversité humaine*. Seuil: Paris.

Weiß, Anja. 2013. *Rassismus wider Willen. Ein anderer Blick auf eine Struktur sozialer Ungleichheit*. 2. Auflage. Springer VS: Wiesbaden.

Wieviorka, Michel. 1995. *The Arena of Racism*. Sage Publications: London.

Rodat, S. (2014). Approaches and Conceptualizations of the Contemporary Racism [Abordari si conceptualizari ale rasismului contemporan]. Anuarul Universitatii „Petre Andrei" din Iasi, Fascicula: Drept, Stiinte Economice, Stiinte Politice, 2014, Tomul 14, Decembrie, pp. 29-46.